

Invid Lekebruket

Arkeologisk utredning invid Knista 73:1 inom fastigheten Lekeberga 1:5,
Knista socken, Lekebergs kommun, Närke

Leif Karlenby

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2016:54

ARKEOLOGISK UTREDNING

Invid Lekebruket

Arkeologisk utredning invid Knista 73:1 inom fastigheten Lekeberga 1:5,
Knista socken, Lekebergs kommun, Närke

Leif Karlenby

Lst dnr 431-2918-2016

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2016 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2016:54

Författare Leif Karlenby

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

Omslagsfoto Arkeologi är en noggrann och ordnad verksamhet. Översikt
av utredningsområdet fotat från nordväst av Leif Karlenby.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_160001

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö	5
Syfte och frågeställningar.....	7
Metod och genomförande.....	8
Resultat	8
Tolkning	11
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	13
Bilagor	16
<i>Bilaga 1. Schaktlista</i>	<i>16</i>
<i>Bilaga 2. Anläggningstabell</i>	<i>17</i>

Figur 1. Karta över trakten kring Lekeberga gård med den aktuella undersökningsplatsen markerad med en svart cirkel. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Ägaren till fastigheten Lekeberga 1:5 planerade att bygga ett uthus på sin tomt. Då platsen ligger strax intill lämningarna efter två masugnsruiner inom fornlämningen Knista 73:1 (hyttruin), ansåg Länsstyrelsen att området där uthuset planerade byggas måste utredas arkeologiskt innan byggnation kunde ske.

Först grävdes fyra schakt. I två av dessa påträffades lämningar efter två byggnader. I det norra schaktet fanns rester efter ett förmultnat trägolv och i det södra framkom stenar på rad, förmodade rester efter en stengrund. I de två övriga schakten framkom inga lämningar.

Vid en utvidgning av det södra schaktet visade sig stenfundamentet utgöra resterna av en grund till ett hus. Anläggningen kan förmodas ha utgjort ett hörn i huset med ett rumm i väster samt ett rum åt öster, där ett spisröse var beläget.

Över stengrunden låg ett kulturlager som särskilt runt spisfundamentet innehöll rikliga mängder med kol. I lagret fanns också fynd av keramik och fajans. Fynden kunde dateras till andra hälften av 1800-talet eller senare, varför byggnaden inte bedömdes vara en fornlämning.

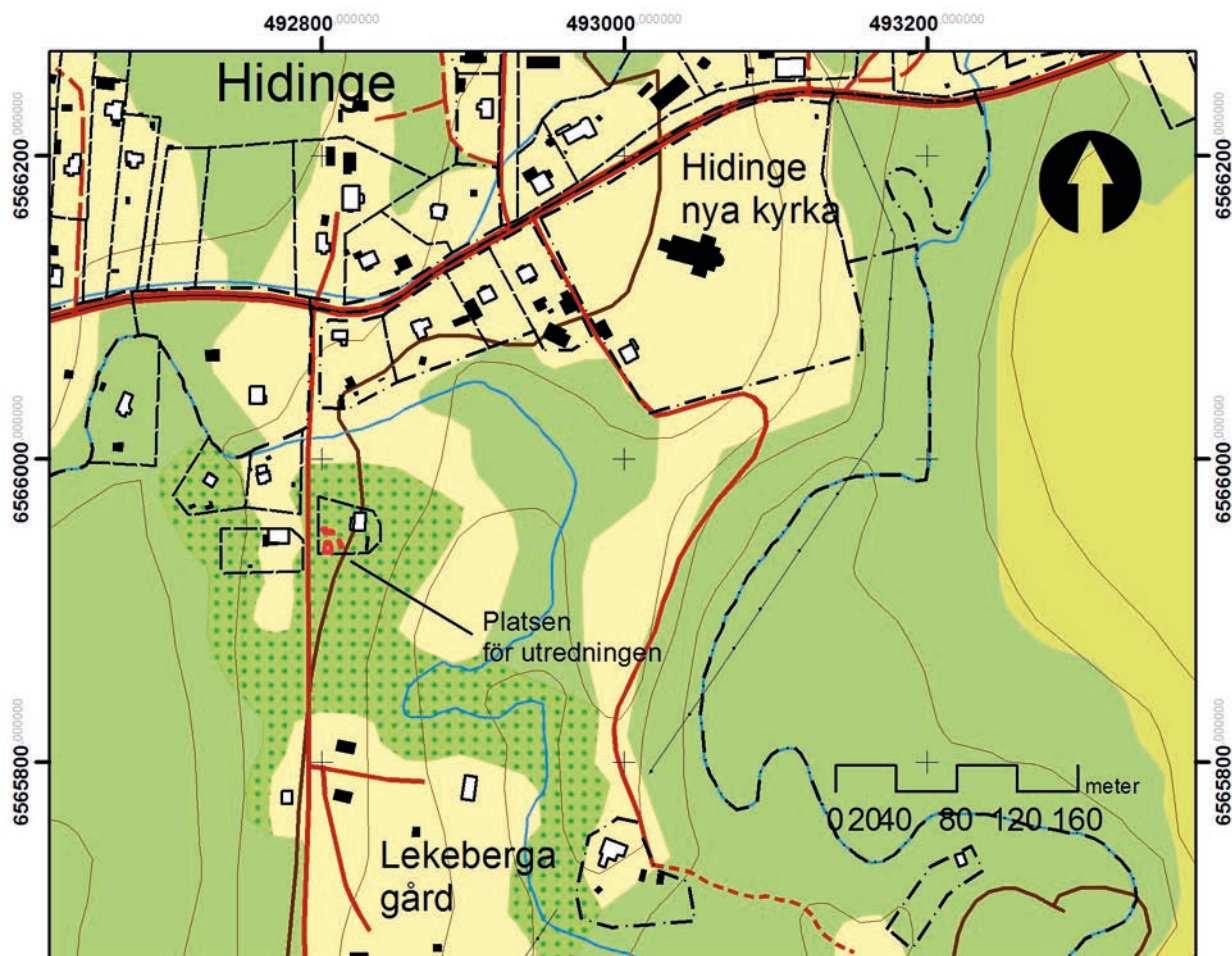
Inledning

Ägaren till fastigheten Lekeberga 1:5 planerade att bygga ett uthus på sin tomt. Då platsen ligger strax intill lämningarna efter två masugnsruiner inom fornlämningen Knista 73:1 (hyttruin), ansåg Länsstyrelsen att området där uthuset planerade byggas måste utredas arkeologiskt innan byggnation kunde ske. Marken inom tomten har också varit utsatt för markpåverkan under lång tid, varför en arkeologisk bedömning av bevarandegraden för eventuella lämningar ansågs behövas.

Eftersom projektet betraktades som varande av ringa omfattning, beslutade Länsstyrelsen att de själva skulle stå för kostnaderna för en arkeologisk utredning. Denna genomfördes av Arkeologgruppen AB den 5 och 6 juli 2016. Ansvarig var Leif Karlenby som också har utarbetat rapporten.

Bakgrund och kulturmiljö

År 1572 grundade hertig Karl (sedermera Karl IX) ett järnbruk vid sitt gods Lekeberga i Knista socken. Bruket kallades Lekebruket och var i drift under under nitton år, innan den lades ned i brist på malm och kol (<http://kilsbergskanten.se/upptack-2/kultur-2/>). Därefter kom Lekeberga att övergå till en mer vanlig herrgårdstillvaro och lämningarna efter bruket förföll under århundraden. I dag står endast två toppiga kullar kvar som minnen av masugnarna (ingår i fornlämningen Knista 73:1).

Figur 2. Karta över området kring Lekeberga – Lekebruket. Skala 1:5 000.

På äldre kartor kan man se att gården legat i samma läge som idag, några hundra meter söder om den plats som där det gamla bruket låg. Man kan också se den kanal som måste ha grävts för att försörja bruket med vatten för vattenhjulet. Platsen ligger innesluten av en böj på Lekhytteån, men för att leda vatten till platsen har en kanal grävts från en plats vid ån i norr mot en lägre belägen plats söderut, varvid ett vattendrag med lämplig fallhöjd bildats.

Denna kanal användes också senare, på en 1600-talskarta kan man se att det legat flera kvarnar längs rännan. Där har funnits en kvarn (ref karta, nr 11) och en liten mältkvarn och ett mälthus med en kölna (13 och 14)¹.

De gamla kartorna visar ingen bebyggelse på platsen, men det betyder ju i sig inte att det saknats byggnader. På större gårdar – herrgårdar och säterier – fanns vanligtvis en stor mängd hus, dels för olika praktiska funktioner (som ovan nämnda kvarnar), dels för boende. Ett större jordbruk under 1600–1800-talen kunde ha hundratals anställda. Alls dessa hus behöver inte ha satts ut på kartorna.

¹ Kölna är ett hus för torkning/rostning av malt.
SAOB: "MÄLTE-BADSTUGA. mälthus, kölna. VDAkt. 1702, nr 282."

Figur 3. Utsnitt från den geometriska karten över Lekeberga säteri från år 1687. Norr om herrgården (byggnader 1-8) ses en grävd kanal och invid denna flera byggnader (9-14). Platsen för utredningen är utmärkt med en röd pil.

Omkring år 1850 ska det nuvarande på platsen belägna huset ha flyttats till platsen (uppgift från markägaren) för att tas i bruk som kvarn. Detta ska aldrig ha skett, utan huset har sannolikt använts som bostadshus eller liknande.

Syfte och frågeställningar

Syftet med utredningen var att avgöra om fornlämning fanns inom den yta som skulle bebyggas – eller i dess närmaste omgivning – och i vilken grad denna skulle komma att beröras av byggnationen.

En viktig frågeställning var om det inom området fanns lämningar som kunde knytas till det under 1500-talet verksamma järnbruket, varav två masugnsruiner finns bevarade idag, belägna endast 40 meter från platsen för nu aktuell byggnation.

Figur 4. Översikt från sydväst över utredningsområdet. Foto av Leif Karlenby.

Metod och genomförande

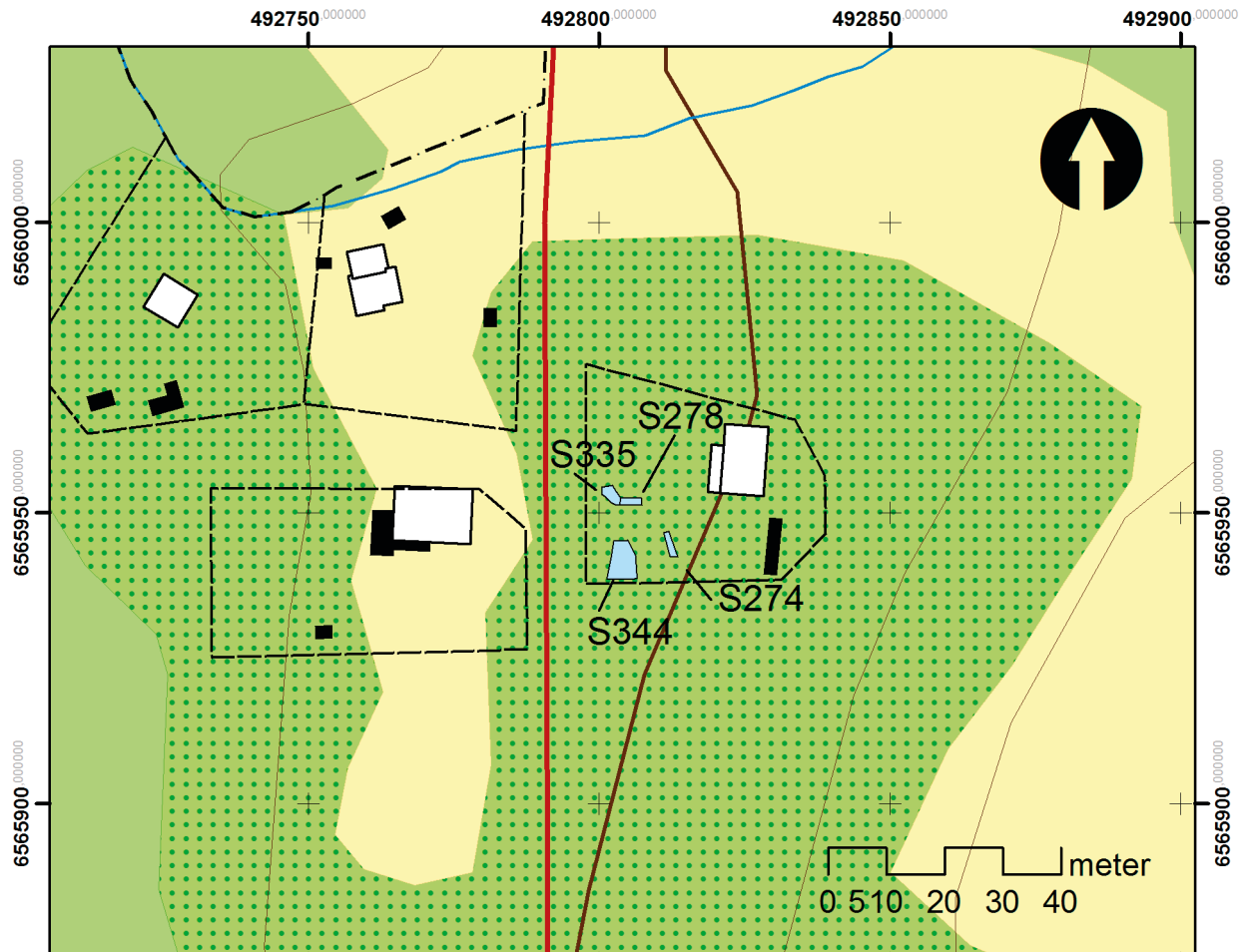
Utredningen genomfördes som schaktningsgrävning. Fördelade över ytan grävdes fyra schakt (OS200, OS274, OS278, OS335) för att fastställa förekomst av fornlämning. Schakt och påträffade anläggningar mättes in med RTK-GPS och registrerades. Fotografier togs av schakt och lämningar.

Då delar av husgrunder kunde iakttas bland annat inom den yta som var tänkt för byggnation, bestämdes vid Länsstyrelsens besök, att hela den tänkta ytan för byggnation (cirka 30 kvadratmeter) skulle avbanas, varefter påträffade lämningar mättes in med RTK-GPS och dokumenterades i plan och genomgrävdes. Påträffade fynd samlades inte in men en enklare sammanställning av typer och dateringar gjordes, denna redovisas nedan i rapporten.

Schakt OS200 utvidgades vid detta tillfälle (OS344), varför detta schakt inte redovisas i rapporten.

Resultat

Vid den första schaktningen grävdes fyra schakt. I två av dessa (OS200 och OS278) påträffades lämningar efter två byggnader. I det norra schaktet (OS278) fanns rester efter ett förmultnat golv och i det södra OS200 framkom rester efter en husgrund i form av stenar på rad. I de två övriga schakten framkom inga lämningar (OS274 och OS335).

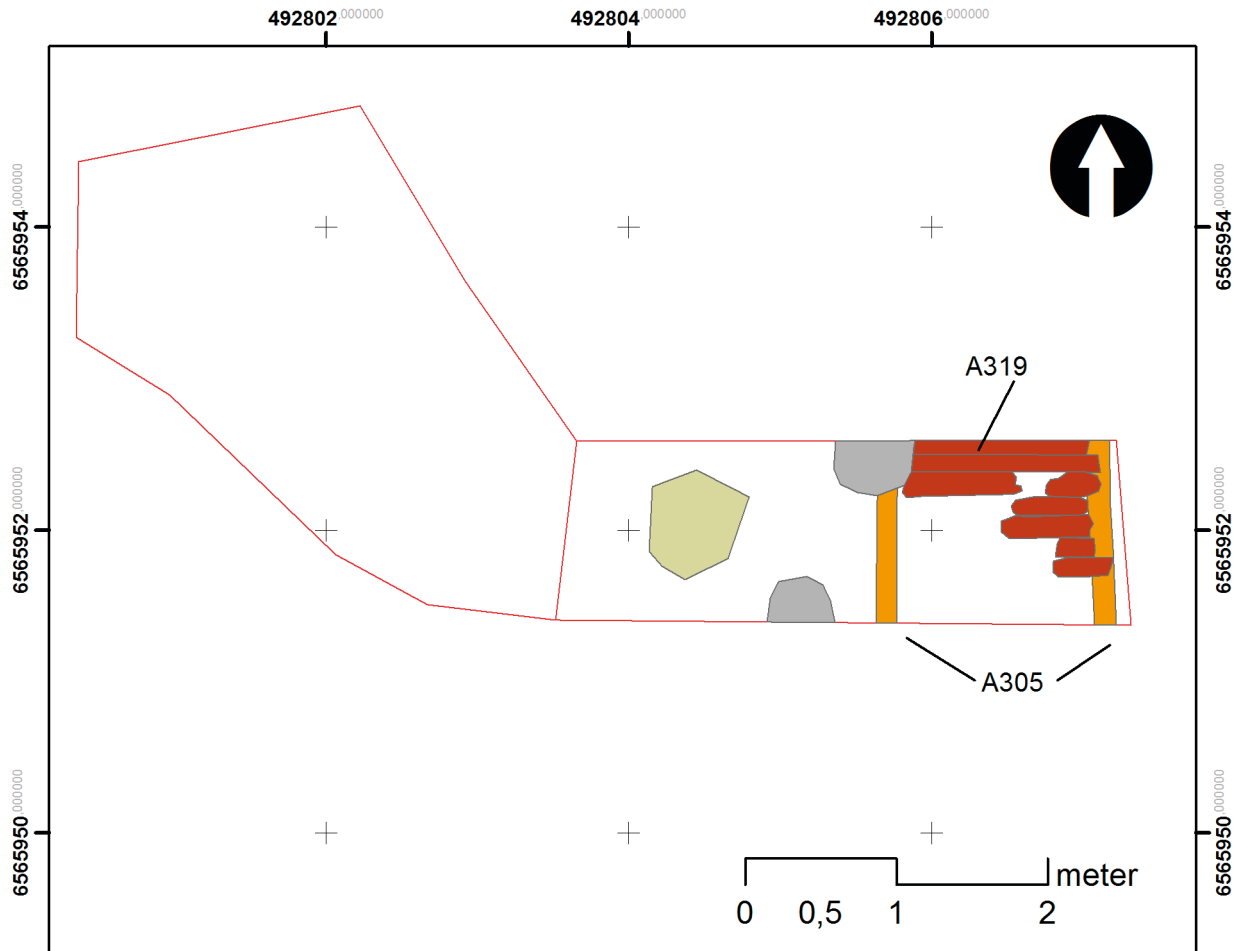
Figur 5. Plan över området kring fastigheten Lekeberga 1:5. Skala 1:300.

I samband med Länsstyrelsens besök på platsen bestämdes att ytan för det planerade uthuset skulle slutundersökas inom utredningens ram. Därvid utvidgades schaktet OS200 (nytt nummer OS344). Sammanlagt togs cirka 30 kvadratmeter upp.

Det förmultnade trägolvet i OS278 bestod av delar från sju separata golvplankor (A319) och två regler, som burit upp golvet (A305).

Plankgolvet var cirka 1,5 meter långt inom schaktet. Det bestod av delar till sju brädor, två var 1,5 meter långa, övriga 0,25–0,80 meter långa. Gemensam bredd var 0,9 meter, vardera brädas bredd var 0,10–0,13 meter. Tjockleken var obetydlig, då brädorna var starkt förmultnade. Delar av brädorna försvann vid framrensning på grund av de dåliga bevaringsraden.

Reglarna låg i nord-sydlig riktning, var 1,4 meter långa i schaktets bredd samt 0,15 meter breda. Tjockleken var ringa på grund av förmultning.

Figur 6. Plan över det norra schaktet (O278) som innehöll plankgolvet. Skala 1:50.

Figur 7. Lodfoto över de förmultnade plankorna. Foto av Leif Karlenby.

Lämningarna i OS344 visade sig utgöra en stengrund eller ett fundament till en träbyggnad. Grunden bestod av två delar, ett i nord-syd beläget, 3x0,6 meter stort fundament, respektive ett i öst-väst beläget, 1,5x0,6 meter stort fundament. Det förra hade dessutom ett 1x0,5 meter stort utskott i öst-västlig riktning. Anläggningen kan förmodas ha utgjort ett hörn i ett rum i huset (i väster) samt ett rum åt öster, där ett spisfundament (A382, A402) var beläget. Detta bestod av 0,1 till 0,3 meter stora stenar, de flesta naturliga åsstenar, ett flertal var dock spräckta och tillformade. Några föreföll också ha eldsprängts. I den södra delen av spisorset fanns en kolfylld stenkista, 0,75x0,40 meter stor och 0,10 meter djup. Kanterna bestod av 0,10–0,20 meter stora, delvis kantställda stenar. Botten bestod av morän. I fördjupningen fanns enbart kol.

Invid schaktets nordvästra kant fanns två stycken stensamlingar eller fundament (A410, A417). A410 var 0,8x0,6 meter stor, synligt inom schaktet, resten av anläggningen låg utanför. Förmodligen rörde det sig också här om ett fundament som har ingått i byggnaden. Det var konstruerat av 0,2–0,5 meter stora stenar, flera av dem bestående av stenskrävor från tillmakning. Till formen var det närmast runt.

Samma konstruktion hade A417. Anläggningen var 1,10x0,6 meter stor, synligt inom schaktet. Lagt av 0,2–0,5 meter stora stenar, flera av dem var även här skrävor från tillmakning.

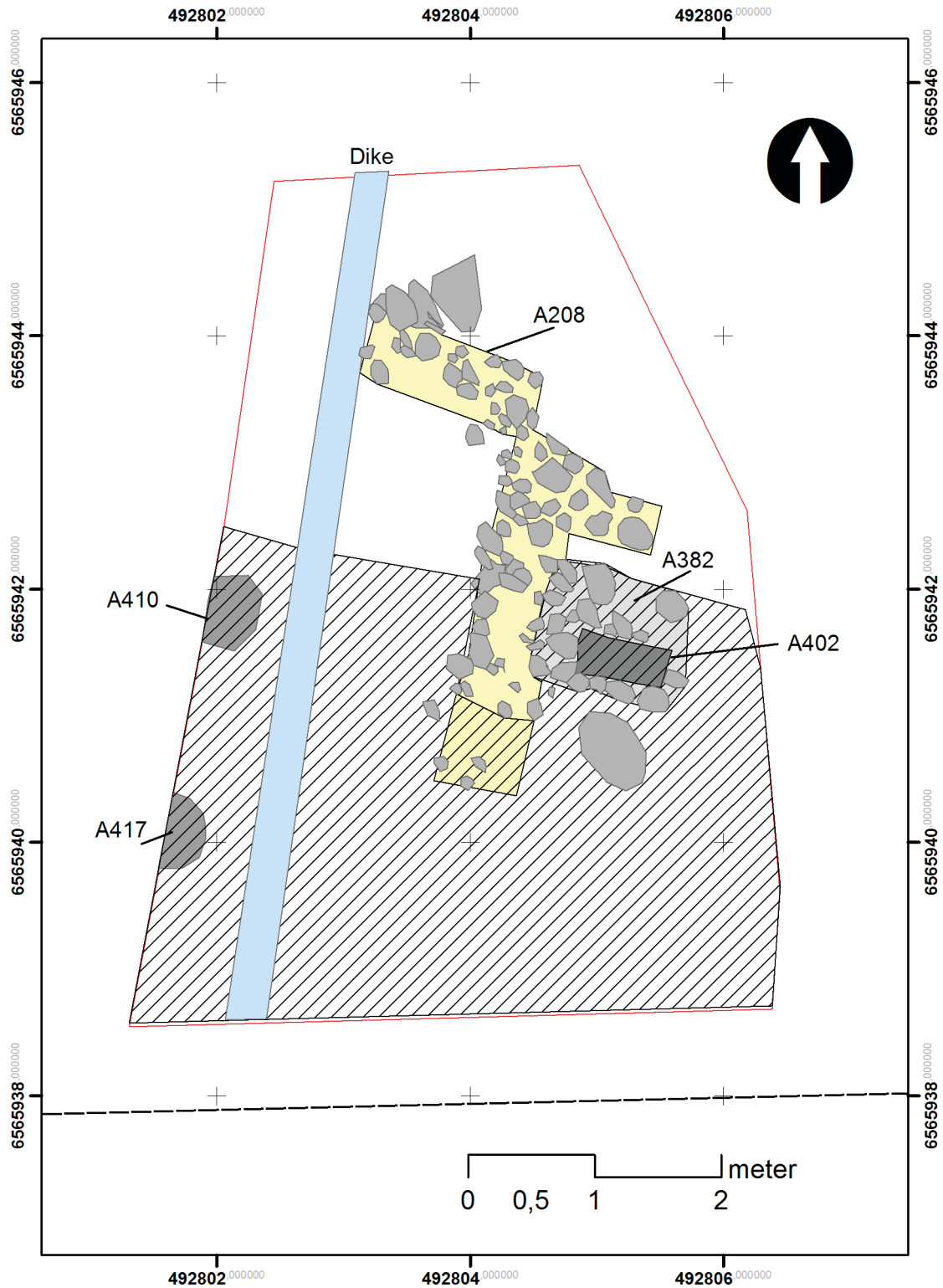
Över den södra delen av byggnaden och då särskilt markant i anslutning till spisfundamentet fanns ett kulturlager (A423). Det var 4,7x3,5 meter stort inom schaktet och bestod av kulturpåverkad jord med relativt högt kolinnehåll inom vissa partier. Kolet var koncentrerat över och omkring spisfundamentet A382. Kulturlagret låg runt stenfundamentet och saknades över detta. Däremot förefaller huvuddelen av kolet utgå från spisen. Sannolikt har detta sitt ursprung i den kolfyllda stenkistan.

I lagret fanns rikligt med tegelbrockar; en mindre bitvisade spår av glasering. I övrigt gjordes fynd av fajans och rödgods. Fynden kunde utan undantag dateras till sent 1800-tal eller möjligen tidigt 1900-tal. Från järnbruket fanns endast en mycket liten bit av slagg. Den hade emellertid ingen kontextuell anknytning till huslämningen. Närheten till de två masugnarna var förvånansvärt osynlig i fyndmaterialet.

Tolkning

Utifrån fynden som påträffades, främst i kulturlagret, måste lämningen bedömas vara yngre än 1850-talet. Då ska – enligt markägaren – den än idag befintliga byggnaden ha flyttats till platsen för att tas i bruk som kvarn. Troligen kan de nu påträffade lämningarna var grunder efter uthus och ekonomibyggnader som hört till denna bebyggelse.

Bedömningen blir alltså, med utgångspunkt i det nya ålderskriterium som definieras i den nya Kulturminneslagen, att lämningarna, som troligen är yngre än år 1850, inte skall betraktas som fornlämningar.

Figur 8. Plan över schaktet OS344 med lämningarna efter en husgrund. Skala 1:50.

Figur 9. Lodfoto över spisfundamentet med den rektangulära fördjupningen som innehöll kol. Foto av Leif Karlenby.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med utredningen var att avgöra om fornlämning fanns inom den yta som skulle bebyggas och i vilken grad denna skulle komma att beröras av byggnationen.

En viktig frågeställning var om det inom området fanns lämningar som kunde knytas till det järnbruk som under 1500-talet var verksamt på platsen.

Genom schaktgrävning inom en cirka 400 kvadratmeter stor yta hittades spår efter en byggnad. Dock talade fyndmaterialet, som påträffades i ett kulturlager som hade ett klart samband med byggnaderna, för en sentida datering (efter år 1850) av byggnaderna. Det rörde sig alltså knappast om fornlämning och inte heller lämningar efter järnbruket.

Arkeologgruppen AB bedömer alltså att utredningen med den kompletterande insatsen kunnat svara på syfte och frågeställning i undersökningsplanen.

Referenser

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Lantmäteristyrelsens arkiv: Knista socken Herrgården
nr 1-2 år, geometrisk avmätning år 1687

WEBBMATERIAL

<http://kilsbergskanten.se/upptack-2/kultur-2/>

Tekniska och administrativa uppgifter

Landskap	Närke
Län	Örebro
Kommun	Lekeberg
Socken	Knista
Fastighet	Lekeberga 1:5
Fornlämningsnummer	(Kinsta 73)

Projektledning	Leif Karlenby
Personal	Leif Karlenby, Johnny Rönngren

Undersökningstid	2016-07-05 till 2016-07-06
Exploateringsyta	400 m ²
Undersökt yta	42 m ²
Koordinater	X 666490 Y 650150
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Länsstyrelsens diarienummer
431-2918-2016

Arkeologgruppens projektnummer
2016_58

Arkiv
Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd
Inga fynd omhändertogs.

Bilagor

Bilaga 1. Schaktlista

OS200

5x2 meter, 0,3 meter djupt. Under grästorven fanns svart matjord med inslag av kol, sot och tegel. Möjligen byggnadsrester. Fynd av 1800-talsfajans. I schaktet fanns ett syllstensfundament (A208). Schaktet senare utvidgat till OS344.

OS274

5x1,5 meter, 0,3 meter djupt. Överst fanns grästorv och matjord 0,15 meter, därunder vidtog silt. I schaktet fanns endast steril silt och inga anläggningar.

OS278

5x1,5, 0,3 meter djupt. Överst fanns grästorv och matjord 0,2 meter, därunder framkom silt. I schaktet fanns ett kraftigt förmultnat brädgolv (A305, A319) och två möjliga syllstenar (A288) samt ett tillmakat stenblock (A282).

OS335

5x1,7 meter, grävt i anslutning till OS278. Överst grästorv, därunder påförda massor, huvudsakligen sten 0,2-1,0 meter stora, delvis sprängda/spräckta. Därunder enstaka naturliga block i sand. Något av dem tillmakat.

OS344

6,7x2,5 meter stort, 0,3 meter djupt. Utvidgning av schakt OS200. Överst fanns grästorv, därunder svart till brun matjord. I den södra delen fanns rikliga mängder med sotig matjord med ställvis riklig förekomst av kol och tegel. I botten var silt. I schaktet fanns ett syllstensfundament (A208) med ett därtill hörande spisfundament (A382) i vilket fanns en kolfylld, rektangulär fördjupning (A402). Därutöver i den västra kanten två stenfundament (A410, A417). I den södra delen, särskilt påtagligt kring spisfundamentet fanns ett kulturlager (A423). I senare tid har i nord-sydlig riktning grävts ett dike.

Bilaga 2. Anläggningstabell

A208

Stensyllsfundament. Bestod av två delar, ett i nord-syd beläget, 3x0,6 meter stort, respektive ett i öst-väst beläget, 1,5x0,6 meter stort fundament. Det förra hade dessutom ett 1x0,5 meter stort utskott i öst-västlig riktning. Anläggningen kan förmodas ha utgjort ett hörn i ett rum i ett hus (i väster) samt ett rum åt öster, där ett spisröse (A382, A402) var beläget.

A305

Reglar, 2 stycken i nord-sydlig riktning, 1,4 meter långa i schaktets bredd samt 0,15 meter breda. Tjockleken ringa på grund av förmultning. Låg under brädgolvet (A319).

A319

Brädgolv, cirka 1,5 meter långt bevarat inom schaktet. Sju brädor representerade, två 1,5 meter långa, övriga 0,25-0,80 meter långa. Gemensam bredd var 0,9 meter, vardera brädas bredd var 0,10-0,13 meter. Tjockleken var obetydlig, då brädorna var starkt förmultnade. Delar av brädorna försvann vid framrensning på grund av de dåliga bevaringsraden. Brädorna vilade på två reglar (A305).

A382

Spisfundament 1,20x1,00 meter, rektangulär form med rundade hörn. Lagd med 0,10-0,20 meter stenar, alla med flat sida vänd uppåt. Mellan stenarna fanns ett kolhaltigt lager som var en (kol)intensivare del av lagret A423. I södra delen av fundamentet fanns en kolfylld, rektangulär grop (A402).

A402

Kolfylld stenkista (i spisfundament A382). 0,75x0,40 meter stor och 0,10 meter djup. Kanterna bestod av 0,10-0,20 meter stora, delvis kantställda stenar. Botten bestod av morän. I fördjupningen fanns enbart kol.

A410

Stensamling/fundament? 0,8x0,6 meter (synligt inom schaktet). Förmodligen cirkelrunt fundament (till stolpe?). Lagt av 0,2-0,5 meter stora stenar, flera av dem bestående av stenskrävor från tillmakning. Se även A417.

A417

Stensamling/fundament? 1,10x0,6 meter (synligt inom schaktet). Förmodligen cirkelrunt fundament (till stolpe?). Lagt av 0,2-0,5 meter stora stenar, flera av dem bestående av stenskrävor från tillmakning. Se även A417.

A423

Kulturlager 4,7x3,5 meter synligt i schaktet södra halva. Kolet särskilt koncentrerat över och ikring spisfundamentet A382. Kulturlagret täckte inte stensyllsfundamentet, utom i dess södra del, däremot förefaller huvuddelen av kolet utgå från spisen. I lagret fanns rikligt med tegelbrockar, en del av en tegelsten var glaserad. Fynd av fajans och rödgods.

